

Institut Filologii Polskiej UMCS

ELŻBIETA TORÓJ

Czy Wojciech Calissius był z Kalisza? — pytanie w związku z inwentarzem jego księgozbioru z 1579 r.

Est-ce que Calissius était originaire de Kalisz? — question liée à l'inventaire
de sa bibliothèque datant de 1579

Inwentarz książek Wojciecha Calissiusa,¹ znanego działacza małopolskiej reformacji, był przedmiotem uwagi — w 1968 r. ogłosili go M. Stankowa i S. Tworek.² Wydaje się jednak, że warto do tego dokumentu jeszcze powrócić. Biografia właściciela księgozbioru pozostaje częściowo zagadkowa, a inwentarz wręcz prowokuje do postawienia pytania o miejsce młodzieńczej edukacji tego wybitnego pedagoga ariańskiego. Inwentarz księgozbioru spisany został w 1579 r., zatem w okresie poprzedzającym wyjazd Wojciecha do Niemiec — jego trzon stanowiły książki szkolne i nabytki z początkowych lat działalności pedagogicznej właściciela.

Kwestia kulturowych uzasadnień tej kolekcji musiała umknąć z pola widzenia wydawców inwentarza, gdyż bibliograficzną identyfikację druków potraktowali oni zbyt powierzchownie. Nie chodzi bynajmniej o skrupulatne ustalenia dat czy miejsc wydania poszczególnych dzieł, bo te sprawy w przypadku badania samego inwentarza sprawiają wiele trudności i niekoniecznie wieńczone są sukcesem. Tutaj wątpliwości budzi głównie merytoryczna

---

¹ Przechowywany jest w Archiwum Państwowym w Lublinie: *Acta advocatialis et scabinalia lublinensia* z lat 1576–1580, sygn. 13, s. 974 n. — inwentarz ksiąg i rzeczy spisany został 25 czerwca 1579 r.

² *Inwentarz ksiąg i rzeczy Wojciecha Calissiusa z 1579 r.*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, t. 13:1968.

identyfikacja wielu książek. Niektóre z nich są dzisiaj rzeczywiście trudne do rozpoznania, lecz wyjaśnienie innych zapisów z tego inwentarza wymaga uzupełnienia bądź sprostowania, by uzyskać jak najwłaściwsze oblicze księgozbioru.

W inwentarzu ujęto 89 pozycji (książek było nieco więcej), a w tamtym czasie taka kolekcja należała już do pokaźniejszych. Największą zaletą inwentarza jest to, że książki pogrupowano wedle formatów, a jak się wydaje, spisujący inwentarz (był to S. F. Klonowic, któremu towarzyszył sam właściciel książek) nie popełnili pomyłki. Dokument zachował się w dobrym stanie, trudności w jego opracowaniu powodowały raczej zniekształcenia tytułów, niezbyt dokładne określenia książek albo brak nazwisk autorów. Na miejsce druku wskazano jeden raz, daty wydania nie zaznaczono nigdy, za to wielokrotnie podawano język edycji, co przy konkretnym formacie znacznie ułatwiało identyfikację druków. Przy wielu mankamentach opisu książek w inwentarzu, zakresy tematyczne księgozbioru zarysowują się na tyle wyraźnie, że trzeba pytać, w jakich okolicznościach powstawała tak charakterystyczna kolekcja.

Przyczyną spisania inwentarza książek i rzeczy był wyjazd Wojciecha do Niemiec w charakterze mentora synów szlacheckich, ale też w celu uzupełniania własnego wykształcenia. Do roku 1579 (nie wiemy od jakiego czasu) był w Lublinie prywatnym nauczycielem dzieci arianina Jana Balcerowicza, seniora ariańskiego zboru. Skądinąd wiemy, że potem studiował w akademii J. Sturma w Strasburgu. W dokumencie określony został jako *bonarum artium studiosus*. Jednak nim podjął pracę jako prywatny nauczyciel w domu światłego mieszczanina, ukończył z pewnością edukację gimnazjalną, a pewnie miał już także jakąś praktykę pedagogiczną.

O życiu Calissiusa do czasu jego powrotu z Niemiec w 1580 r. i podjęciu aktywnej działalności w kręgu małopolskiej reformacji nie wiemy właściwie nic. Od zlatynizowanej formy nazwiska Calissius, jakiej używał zwyczajem humanistów, uznano go za Wojciecha z Kalisza. Tymczasem jego księgozbiór w zestawieniu z innymi jeszcze faktami podważa jakby to powszechne przekonanie.

Dawno już W. Urban sformułował hipotezę, że Wojciech Calissius działający (wraz z Jerzym Schomanem) w latach 1581–1592 w Chmielniku niekoniernie pochodził z Kalisza, a mógł być po prostu synem Marcina Kalisza, ministra ariańskiego w tymże Chmielniku.³ Na podstawie inwentarza książek

---

³ W. Urban, *Chłopi wobec reformacji w Małopolsce w drugiej połowie XVI w.*, Kraków 1959, s. 193–194 wraz z przypisem 126; nazwisko Kalisz było w okolicach Chmielnika dość często spotykane, nawet wśród chłopów.

trudno jest wprawdzie dociekać pochodzenia i powiązań właściciela kolekcji. Tym razem jednak dokument zdradza tak wiele związków z Pińczowem, że wręcz nie sposób uznać to za zwykły zbieg okoliczności. Chmielnik dzieli od Pińczowa niewielka odległość, a wybór szkoły byłby tu także podyktowany względami wyznaniowymi. Może było i tak, że nauczyciel dzieci lubelskiego arianina związany był z Pińczowem także po ukończeniu tego gimnazjum?

Kolekcja książek Calissiusa nawarstwiała się przez około 20 lat, choć są tu i starsze druki — może dziedziczone, może okazjnie nabyte? Jednak największe zagęszczenie edycji w czasie przypada na lata sześćdziesiąte XVI w. Duża część tego księgozbioru zgromadzona została na pewno w wieku szkolnym, a poza wiedzą wyraźnie szkolną dostrzegamy przeważnie druki związane ze sprawami reformacji. Ogólnie książki te były dość różnorodne, co można oczywiście składać na karb zwykłej ciekawości właściciela, jego potrzeb nauczycielskich, a poniekąd uznać za znamię czasu. Tu jednak trudno na tym poprzestać.

Bacniejsza obserwacja tego księgozbioru i stale towarzyszące jej pytanie o okoliczności, w jakich doszło do zespolenia niebanalnych jego cech, jak: charakterystyczna trójjęzyczność w zakresie języków starożytnych (łacina, greka, hebrajski), wyraźna znajomość języka niemieckiego i też obecność pierwszej gramatyki języka polskiego, ciężenie w kierunku humanizmu, preferencje wyraźnie filologiczne i filozoficzne, a przy tym wzmożona uwaga dla studium biblijnego, dzieła Jana Kalwina i Teodora de Bèze, a też ujawniające się tendencje moralizatorskie i wychowawcze kierują uwagę w stronę dobrego gimnazjum protestanckiego. Przed datą spisania inwentarza mogła to być tylko szkoła pińczowska, lecz kierowana już przez Piotra Statoriusza, Francuza przysłanego do Polski z Genewy dla wsparcia kalwinizmu, który w połowie XVI w. miał szansę stać się religią państwową.

Na pińczowską edukację Calissiusa zdaje się wskazywać porównanie jego księgozbioru ze statutami szkoły — *Gymnasii Pinczoviensis institutio* — ułożonymi przez Piotra Statoriusza ok. 1556 r. (ogłoszonymi w 1558), w których zawarł pewne wskazówki co do szkolnej lektury i sformułował ogólne tendencje programowe.⁴

Statoriusz — niepospolity erudyta, filolog, a przy tym talent poetycki, polemiczny i pedagogiczny — wykreował w Pińczowie doskonałe gimnazjum humanistyczne i stworzył wokół niego ognisko życia intelektualnego. Dla tej

---

⁴ Zob. Piotra Statoriusza „*Gymnasii Pinczoviensis institutio*”, wydał A. Karbowski, „Archiwum do Dziejów Oświaty i Literatury w Polsce”, t. 13:1914; S. Kot, *Pierwsza szkoła protestancka w Polsce. Z historii wpływów francuskich na kulturę polską*, „Reformacja w Polsce”, t. 1:1921; T. Grabowski, *Z dziejów literatury kalwińskiej w Polsce (1550–1650)*, Kraków 1906, s. 125.

szkoły miasteczko zwano Sarmackimi Atenami. Reforma oparta na wzorze genewskim wiodła w kierunku zespolenia wykształcenia humanistycznego z teologicznym. Kształcenie językowe połączył ze studium Pisma św., a kult starożytnych pogodził z religią. Dążył przede wszystkim do wychowania kadr stanowiących wsparcie dla zborów — ministrów, kaznodziejów, nauczycieli.

Pińczów znaczył wiele dla podniesienia kultury polskich kalwinów, ale w kilka lat po tej reformie szkoła i jej rektor — sceptyczny i wrażliwy na kwestie religijne — w atmosferze zagęszczającej się od nastrojów polemicznych prowadzących do rozłamu w zborze, przeszli na arianizm. Rozłam ujawnił się już w 1563 r. (synod pińczowski), a ok. 1568 r. klęska kalwinizmu była przesądzona.

Jeśli istotnie Calissius był uczniem Statoriusza, to pewnie już po 1560 r., zatem nie w początkowym okresie zreformowanej szkoły, gdyż pewne rzeczy, które rektor odkładał na przyszłość, w tym księgozbiornie dostrzegamy. Nie są one może całkiem zgodne z pierwotnymi intencjami kalwińskiego jeszcze reformatora, lecz tu zmiany korygowały wymogi gorącego czasu. W pierwotnym planie nie mieści się przede wszystkim język hebrajski, o którym statut nie mówi wyraźnie, ale wspomina o jego ważności. Hebrajszczyzna mogła być wprowadzana nieco później i najpewniej była bądź to pod wpływem zafascynowania środowiska Stankarem, wybitnym hebraistą, bądź pod naciskiem pedagogicznych dążeń ariańskich, a też nie bez udziału wygłaszanych przy innej okazji przekonań samego Statoriusza, jako niezbędna dla krytyki tekstu biblijnego.

Szczegółowe zalecenia Statoriusza pod względem lektury szkolnej możemy poznać w pewnym tylko zakresie, gdyż świadomie określał on jedynie sprawy zasadnicze, a nauczycielom pozostawiał wiele swobody w dobieraniu lektury. Naukę rozłożył na cztery klasy.⁵ Trzy przeznaczał na opanowanie języka łacińskiego i wdrożenie do polskich tłumaczeń. W klasie najwyższej usprawniano sztukę posługiwania się łaciną, lecz sprzężono ją z retoryką i dialektyką, a nadto dołożono język grecki. Ciągłe dbano o doskonalenie polszczyzny poprzez ćwiczenia przekładowe. Tekst biblijny służył stale celowi usprawniania umiejętności językowych, jak też dogłębnemu poznaniu Słowa Bożego. Zdolniejszych uczniów przygotowywano jeszcze do pracy kaznodziejskiej.

Naukę łaciny opierano od początku na łatwiejszych tekstach Cyserona, komediach Terencjusza, *Dialogach* Castelliona (bądź tekstach Vivesa), łacińskim katechizmie Kalwina i tekście biblijnym. W klasie najwyżej na czele

---

⁵ Nie znaczy to, że nauka trwała 4 lata, bo Statoriusz wyraźnie rozdzielał w każdej klasie uczniów dojrzalszych i młodszych.

stała lektura Cycerona jako najlepszego mówcy, zatem: *Retoryka*, niektóre pisma moralne i listy. Z poetów ze względu na styl i czystość treści na pierwszym miejscu wymieniony został Wergiliusz, następnie Horacy i Owidiusz (w wydaniach „oczyszczonych”). Z historyków zalecał Statoriusz historię Justyna z Pompejusza Trogusa — dla języka i bogactwa sentencji.

W celu poznania prawideł języka greckiego wprowadzał podręcznik Clenarda i wybory z Ksenofonta, Lukiana, Demostenesa, Isokratesa, nadto katechizm grecki Kalwina w wydaniu Roberta Estienne. Statoriusz szczególnie cenił francuskie edycje podręczników, a zwłaszcza druki Estienne, co specjalnie podkreślał.

Są to w zasadzie wszystkie bardziej szczegółowe zalecenia podręcznikowe. Oczywiście, uczeń nie musiał mieć wszystkich książek, ale i tak było tu sporo z tych wskazań. W inwentarzu Calissiusa ujęto zbiorową edycję dzieł Cycerona, nadto odrębne wydania *Epistolae* i *De officiis*. Zapisy „Horatius” i „Ovidius” oznaczają pewnie przystosowane do potrzeb szkolnych wybory tekstów rzymskich poetów. Dostrzegamy też jakąś grecką edycję Isokratesa i grecko-łacińskie *Orationes* Demostenesa. Miał Kaliszczyk *Dialogi* Castelliona, katechizm grecki Kalwina i gramatykę Clenarda. Tu kończą się zbieżności w doborze wyraźnie wskazanych pozycji. Oczywiście teksty pochodzące od autorów antycznych (choć ich dobór jest dość znamieny) nie stanowią jeszcze dostatecznego dowodu związku Wojciecha z Pińczowem, ale obok innych lektur tej szkoły są zastanawiające. Dalej ujawnia się raczej adekwatność tego księgozbioru w stosunku do pińczowskiego modelu wykształcenia określonego w statucie.

Inwentarz ten uderza przede wszystkim dbałością o wykształcenie językowe, filologiczne. Miał Calissius gramatyki łacińskie: T. Linacra (37), Caeliusa Curione (52), podręcznik eleganckiej wymowy J. Sambucusa (77) oraz jakieś materiały ćwiczeniowe (42 — może Vives?, 47) i greckie: J. Metzlera (60), Neandra (49) i Clenarda (43). Nie wiadomo jakiego języka dotyczyła się gramatyka Melanchtona (55). Obok tego dostrzegamy gramatykę języka polskiego przygotowaną przez Statoriusza na użytek szkoły (58).

Gołe teksty biblijne w szerokim zakresie językowym, jak: edycje *Nowego Testamentu* w przekładzie łacińskim de Bèze (19), w języku greckim (20), niemieckim (54 — pewnie przekład Lutra) i polskim (6 — jeśli Czechowica, to byłby już późniejszy nabytek) służyły z pewnością nie tylko jako źródło kształcenia religijnego, bo także językowego.

W szkole pińczowskiej język niemiecki był przedmiotem nauczania — Statoriusz wprowadził go od początku na życzenie rodziców⁶ — tu leży

⁶ S. Kot, *op. cit.*, s. 23.

pewnie uzasadnienie obecności niemieckiego przekładu *Nowego Testamentu*, a też najprawdopodobniej niemieckiej edycji *Postylli Corvina*, luterańskiej, lecz ogromnie cenionej m.in. w pińczowskim środowisku także dla kształcenia kaznodziejskich umiejętności. Mogła służyć i do ćwiczenia w zakresie polskich tłumaczeń. Ta ogromna dbałość o polszczyznę wynikała ze zrozumienia wzrostu jej roli na synodach, a przede wszystkim w zborach.

Wsparcie religijnej i zarazem językowej edukacji stanowić mogły też wydania grecko-lacińskich sentencji Ben Syracha (30), trójjęzyczne (łac., gr., hebr.) prorocstwo Izaasza (8) oraz osobne lacińskie edycje *Psalterza* (25, 40) i *Ewangelii* (59), choć one miały też i inne zastosowanie, o czym powiemy niżej. Wspomniany już grecki katechizm Kalwina stanowił w szkole pińczowskiej żelazną pozycję programu. Godzi się zauważyć także wydawnictwa słownikowe — *Lexicon graecolatinum* (5), *Dictionarius hebraicus* (26) i *Dictionarius latino-germanicus* P. Dasypodiusa (21). W sumie jest to naprawdę imponujący zasób źródeł językowych, a wyniknąć mógł on ze szczególnej dbałości o wyrobienie filologiczne dla krytyki tekstu biblijnego.

Pogłębieniu kultury językowej służyły podręczniki dialektyki i retoryki — J. Caesarius (34), Periona (57), Ramusa (62), Majora (35) oraz epistolografii Longoliusa (31), Sambucusa (76), listy Filelfa (14) i Erazma (17), a do tego wymieniane już teksty autorów antycznych, z Cyceronem na czele.

W parze z oratorstwem stawiał Satoriusz sztukę poetycką. Sam utalentowany poeta, żywił szczególny kult poezji, a też rozumiał, że poprzez ćwiczenia poetyckie wyłoni i wyszkoli potrzebne zborom talenty. W inwentarzu Calissiusa zapisano specjalny podręcznik Micyllusa z zakresu nauki *metrum* (41) oraz teksty poetyckie dobrane tak, by równocześnie wspomagały kształcenie religijne — zbiór epigramatów lacińskich (66), wierszowany przekład *Ewangelii* Spangenberg (59) i poetycką parafrazę *Psalterza* Eobanusa Hessusa (40). Szkolny *Elucidarius poeticus* (72) pochodzi z całą pewnością od Roberta Estienne, francuskiego humanisty, tak cenionego i zalecanego przez pińczowskiego rektora. Jest tu i pewna zagadka — *Psalmy Satoriuszowe* (75) — nieznaną druk czy książka pożyczona? Nie określono tak przecież *Psalterza brzeskiego* (Satoriusz był jednym z tłumaczy *Biblii brzeskiej*), bo miał on inny format. Może to raczej rzecz przygotowana celowo do ćwiczeń szkolnych albo na doraźne potrzeby zboru? Ta pozycja zdaje się specjalnie podkreślać związek właściciela z Pińczowem.

Zbieżność z pińczowskim programem nauczania zaznacza się jeszcze poprzez ujęte wśród książek tabulatury i lutnię w inwentarzu rzeczy. Satoriusz moeno akcentował konieczność nauczania wraz z poetyką znaków muzycznych i śpiewu — dla pięknego śpiewania psalmów (muzyka stanowiła przedmiot szkolny). Od początku wprowadzał też arytmetykę — tu Calis-

sius miał podręczniki H. Glareana (39) i Frisiusa Gemmy (69). Inne nauki „milczeć na razie musiały z powodu niedojrzałości uczniów”. Zapowiadał jednak, że jego szkoła z czasem zastąpi studia zagraniczne i wyraźnie zaznaczał swą świadomość konieczności wprowadzania zmian. Skądinąd wiemy, że program ogłoszony w 1558 r. nie został przerezegowany wraz z przejściem szkoły na arianizm i obowiązywał nadal,⁷ za to pod wpływem ariańskim i dla zadośćuczynienia żądaniom szlachty, by nauka bardziej służyła potrzebom jej codziennego życia, w pedagogice szkolnej zaznaczyły się dążenia utylitarystyczne.⁸ Pińczów też pewnie musiał ulegać jakoś tym żądaniom, choć trudno powiedzieć, jak ewoluował ten początkowy model wykształcenia pod wpływem nieprzewidzianych losów wyznania.

Rozszerzający się dalej w inwentarzu zakres szkolnych podręczników może świadczyć o pewnych poszerzeniach programu, ale tu wypada też zachować ostrożność, bo jako prywatny nauczyciel, a i pedagog z zamiłowania, musiał Calissius także uwzględniać nowe trendy w myśli pedagogicznej. Ariańscy pedagodzy, przy całkowitym podporządkowaniu nauczania potrzebom teologii, ze względu na użyteczność społeczną wprowadzali filozofię moralną (zasadniczo *Etyka nikomachejska* Arystotelesa) i filozofię przyrody, fizykę, medycynę, prawo (*Instytucje* Justyniana), astronomię i astrologię, elementy wiedzy geograficznej i historycznej. Naukę dialektyki wspierano dziełami Arystotelesa, szczególnym uznaniem darzono Erazma. Dla badania tekstów biblijnych podkreślano jeszcze mocniej konieczność nauczania hebrajszczyzny, nie tylko łaciny i greki. Równe prawa przyznawano łacinie, polszczyźnie i niemieckiemu.⁹

Dalej w inwentarzu Calissiusa odnajdujemy jakby echo tych wszystkich żądań. Zwracają uwagę teksty Arystotelesa — *Organon* (11), *Fizyka* (27), *Etyka* (23) i komentarze Melanchtona (23, 74) oraz jedno ze szkolnych wydań filozofii Wildenberga (63). Podstawowe zagadnienia wiedzy medycznej wyrażają się poprzez *Aforyzmy* Hipokratesa (83), podręczniki Schnebergera (65) i Mizauda (79). Prawo reprezentują właśnie *Instytucje* Justyniana (86). zainteresowania podstawową wiedzę astrologiczno-astronomiczną i geograficzną wyrażają: szkolny *Computus Ecclesiasticus* (32), *Sphaera* J. Sacrobusto (70), *Cosmographia* Muenstera (2), jak też pewne bliżej nie znane „*Descriptio Europae*” (87) i „*Descriptio Poloniae*” (88); historyczną — kronika Cariona (36). Miał Calissius *De inventoribus rerum* humanisty Vergiliusa Polidora (71), cenione wydawnictwo encyklopedyczne i — co ciekawe! — *De*

⁷ Ł. Kurdybacha, *Z dziejów pedagogiki ariańskiej*, Warszawa 1958, s. 18.

⁸ Ł. Kurdybacha, *op. cit.*, s. 10 n.; S. Kot, *Ideologia polityczna i społeczna braci polskich zwanych arianami*, Warszawa 1932, s. 20 n.

⁹ Ł. Kurdybacha, *op. cit.*, s. 19 n.

occulta philosophiae H. C. Agrippy (56), choć magia i okultyzm były stale najsurowiej zakazywane.

Trzeba też dostrzec spory zasób dzieł Erazma — szkolne *Chiliades* (3), *Epistolae familiares* (17) czy *Apophthegmata* (84), ale też *Moriae encomion* (16) i *Enchiridion militis christiani* (46) — które potwierdzają wzrastające zainteresowanie jego myślą w kręgach ariańskich. Poprzez pozycje zapisane jako: „Regulae vitae” (53), „Imagines mortis” (66) czy „De imitatione Christi” (82) ujawniają się raczej tendencje moralizatorskie bliższe ariańskiemu ascetyzmowi i pobożności zmierzającej ku erazmiańskiej formie życia wewnętrznego.

Dalej dostrzegamy wyraźne już zainteresowania samą myślą pedagogiczną — miał Calissius dzieło katolickiego erazmianina Vivesa (29), *Pedonomie* Sebalda (45) i traktat Vergeriusa (51).

Pozostaje jeszcze polemika religijna, która znowu trzyma się pińczowskich murów. Jej autorzy to albo członkowie pińczowskiego zboru, albo garncący się doń obcy koryfeusze wiary. Odnotujemy tu udany Statoriuszowy atak na Kromera (50), *Purgatorio* Łaskiego (67), *Obronę wiary* Krowickiego (10), Stankarową *Apologię* (9), Ochina *Tragedię o Mszy* (38) i rzecz z kręgu apologii i kontrowersji socyniańskiej (61).

Nie wszystkie książki można było rozpoznać, a niewątpliwie kryje ten inwentarz jeszcze kilka intrygujących rzeczy — np. poz. 81, 87, 88, 89. Ogólnie trzeba zauważyć, że jest tu wyłącznie myśl XVI-wieczna (poza dziełami antycznymi, ale one też były w nowych opracowaniach), daleka od średniowiecznej scholastyki. Sporo książek pochodzi rzeczywiście od francuskich autorów, których rektor pińczowski cenił najwyżej.

Miejsca wydania druków nie mogą być niestety dokładniej ustalone. Sporo książek miało po kilka i więcej edycji podanego formatu w różnych ośrodkach europejskiego drukarstwa. Wśród dzieł zidentyfikowanych przeważają wyraźnie druki zagraniczne. Było tu na pewno nieco edycji bazylejskich, paryskich, genewskich i witemberskich. Jedna z książek jest opracowaniem R. Estienne (72, wydana w Antwerpii), może i grecki katechizm Kalwina wyszedł z oficyny należącej do tego rodu drukarzy francuskich. Z polskich tłocznii poznajemy m.in. krakowskie druki Rodeckiego i kilka wydań pińczowskich od Daniela z Łęczycy.

Możliwe, że kojarzenie tego inwentarza książek z pińczowską edukacją Calissiusa wyda się zbyt śmiałe. Stuprocentowego dowodu przecież nie mamy, lecz zbieżności są po prostu bardzo wymowne. Potwierdza je też czas, w jakim ta kolekcja powstawała. Dlatego trudno przemilczeć wrażenia, jakie stopniowo wzbudzał ten dokument.

SKRÓTY CYTOWANYCH BIBLIOGRAFII

- BLC — *The British Library general catalogue of printed books to 1975*, vol. 1 —. London 1979 —.
- Brit.Mus. — *British Museum. General catalogue of printed books to 1955. Compact edition*, vol. 1–27, New York 1967.
- Calvin — *Société de L'Histoire du Protestantisme Français. Calvin et la réforme Française. Exposition organisée à l'occasion du quatrième centenaire de la publication de L'Institution de la Religion Chrétienne*, Paris 1935.
- Cat.gen. — *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale, Auteurs*, t. I —. Paris 1924–1966.
- Cranz — F. E. Cranz, *A bibliography of Aristotle editions 1501–1600*, Second edition with addenda and revisions by Charles B. Schmitt, Baden–Baden 1984, *Bibliotheca Bibliographica Aureliana* 38.
- Ebert — F. A. Ebert, *Allgemeines bibliographisches Lexicon*, Bd. I–II, Leipzig 1821–1830.
- Estr. — K. Estreicher, *Bibliografia polska*, cz. III, t. XII–XXXIV, Kraków 1891–1951.
- Graesse — J. G. T. Graesse, *Trésor de livres rares et précieux ou nouveau dictionnaire bibliographique*, Th. I–VIII, Milano 1950.
- Gryczowa — A. Kawecka-Gryczowa, *Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego. Dzieje i bibliografia*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1964.
- Jöcher — C. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten Lexicon*, Th. I–IV, Leipzig 1750–1751.
- Koźmiński — S. Koźmiński, *Słownik lekarzów polskich*, Warszawa 1883.
- N.K. — *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”. Piśmiennictwo staropolskie*, t. I–III, Warszawa 1963–1965.

INWENTARZ KSIĄG

In folio

1. *Opera Ciceronis bazylejskiego druku*
2. *Cosmographia Monsteri*
3. *Chiliada Erasmi*
4. *Tabulatura*

In quarto

5. *Lexicon graeco latinum*
6. *Testamentum polonicum*
7. *Postilla Corvini*
8. *Esaias trilinguis*
9. *Apologia Stancari*
10. *Obrona wiary*
11. *Organum Aristotelis graecum*
12. *Tabulatura italica*
13. *Disputationes ungaricae*
14. *Epistolae Filelfi*
15. *Liber Horatii*
16. *Moriae Encomion*
17. *Epistolae familiares Erasmi*

In octavo

18. *Biblia hebraica*
19. *Novum Testamentum Besae*
20. *Testamentum graecum*
21. *Dictionarius Dasipodii*
22. *De spectris Lavateri*
23. *Etica Aristotelis*
24. *Isocrates graecus*
25. *Psalterium latinae*
26. *Dictionarius hebraicus*
27. *Phisica Aristotelis*
28. *Epistolae Ciceronis*
29. *De officio mariti Lodo Vivis*
30. *Sententiae Iesus Sirach latino-graece*
31. *Epistolae Longolii*
32. *Computus ecclesiasticus*
33. *De anima Philippi*
34. *Dialectica Caesarii exemplaria duo*
35. *Retorica Georii Maioris*
36. *Chronicon Charionis liber primus*
37. *Grammatica Linacri*
38. *Tragedia o mszey*
39. *Arithmetica Henrici*
40. *Psalterium Heobani Hesi*
41. *De examinandis versibus Micali*

42. *Exercitationes linguae latinae*
43. *Gramatica Clenardi Exemplaria duo*
44. *Officia Ciceronis*
45. *Pedonomia Sebaldi*
46. *Enchiridion militis christiani*
47. *Grammaticae latinae exercicium*
48. *Ovidius*
49. *Grammatica Neandri*
50. *Statorii contra Cromerum*
51. *De ratione studii Pauli Verge [tak]*
52. *Celii Curione Gramatica*
53. *Regulae vitae*
54. *Testamentum germanicum*
55. *Grammatica philippi*
56. *Oculia philosophiae Agrippae*
57. *Dialectica Perioni*
58. *Gramatica polonica Statorii*
59. *Evangelia carmina Spangebergi*
60. *Gramatica graeca Meceleri*
61. *Epistolae scriptae libri duo*
62. *Dialectica Rami*
63. *Philosophia Vildenbergi*
64. *Cathechismus graecus Calvinii*
65. *De conservanda valetudine militum*
66. *Imagines mortis*
67. *Purgatio ministrorum Lascii*
68. *Horatius*
69. *Arithmetica Frisii exemplaria duo*
70. *Sphaera Ioannis de Sacro Busco*
71. *Polidorus de inventoribus rerum*
72. *Elucidarius poeticus*
73. *Demostenis Orationes graeco-latinae*
74. *In Aristotelem Philippi Melanchtonis*
75. *Psalmi Statoriuszowe*
76. *Epistolarum conscribendarum Ioannis Sambuci*
77. *Elegantiarum puerilium Ioannis Sambuci*
78. *Cathechisz Wiszniowskiego*

In duodecimo

79. *Arcana naturae Misoldi*

80. *Dialogi Castelianis*
81. *Catechizm polski*
82. *De imitando Christi*
83. *Hipocratis Afforismi*
84. *Apophtegmata Erasmi*
85. *Dwoje książki czeskie*
86. *Institutiones Iustiniani*
87. *Descriptio Europae*
88. *Descriptio Poloniae*
89. *Imagines Besae, Calvini, Luteri, Regis, Philippi Melanchtonis dua viti Caroli, Papa*

BIBLIOGRAFICZNA IDENTYFIKACJA KSIĄŻEK

1. *Marci Tullii Ciceronis opera quae edita sunt hactenus omnia...*, Basileae 1534, 4 tomy w dwu woluminach folio (Cat. gen. XXIX 7; Ebert I 4254) lub *Opera Marci Tullii Ciceronis, quotquot ab interitu vindicari summorum virorum industria potuerunt* (opr. Ioach. Camerarius), Basileae 1540, 5 tomów w dwu woluminach folio (Cat. gen. XIX 8, Ebert I 4257, Graesse II 156) — informacji o innych bazylejskich edycjach folio nie udało się odnaleźć.
2. Sebastian Muenster (Munster, Münster — 1489–1552, teolog protestancki, profesor teologii i języka hebrajskiego w Heidelbergu), *Cosmographia universalis libri VI...* — wydania folio są liczne, np. Basileae 1550, 1559, Parisiis 1555 (Estr. XXII 626), Basileae 1552, 1554 (Cat. gen. CXXI 854–855).
3. Erasmus Desiderius Roterodamus (1467–1536, holenderski filozof i filolog, jeden z najwybitniejszych humanistów odrodzenia) — Adagiorum chiliades wydawane były niemal zawsze folio — 13 takich edycji z lat 1513–1575 patrz Cat. gen. XLVII 767–769, poz. 15–17; Graesse II 493 — wydania wcześniejsze.
4. *Tabulatura muzyczna*.
5. *Wśród wielu wydań tego typu słownika wskazany format mają: Jean Crespin, Lexicon graecolatinum ex R. Constantini aliorumque scriptis... collectum...*, Lugdunum 1566, Genevae 1568; Jean Crespin, *Lexicon graecolatinum ex variis authorum scriptis... decerptum Genevae 1566* (Cat. gen. XXXIII 1186).
6. *Może: Nowy Testament, przekł. Marcin Czechowic, Kraków 1577, druk A. Rodeckiego (Gryczowa s. 142 p. 4), choć znane są też wcześniejsze wydania 4° z XVI w., np. Nowy Testament polskim językiem wyłożony, według doświadczonego łacińskiego tekstu, od Kościoła Krześcijańskiego przyjętego...*, B.m. i r. (1566) — tłumacz nieznan (Estr. XIII 22–23) i przekład Seklucjana, Królewiec 1554, 1555 (Estr. XII 27).
7. *Antonius Corvinus* (właśc. Rübener, czasem Rabe 1501–1553), luterkańska postylla i z pewnością nie jest to przekład E. Trepki; łacińskiego przekładu w edycji 4° nie potrafiliśmy wskazać. Prawdopodobnie było to wydanie w języku niemieckim: Kurze und

einfältige Auslegung der Evangelien und Episteln, *Wittembergae 1535 i nast.; według K. Kolbuszewskiego* (Postyllografia polska, Kraków 1921, s. 25 n., 50) od połowy XVI w. niemieckie wydania tej postylli były w Polsce dość rozpowszechnione, stanowiły też dobre kompendium szkolne.

8. *Isaias Propheta*, hebraice, graece et latine. Addita est autem duplex latina interpretatio Hieronymi et Munsteri [1535?] (BLC XXIX 411).
9. Franciszek Stankar (1501–1574, Włoch, krzewiciel reformacji; od 1547 r. profesor języka hebrajskiego w Akademii Krakowskiej, przebywał też w Pińczowie i w Królewcu), ... *Francisci Stancari Mantuani libri duo, quorum primus est Apologia aduersus eos...*, B.m. dr. [Kraków] (Estr. XXIX 172).
10. Marcin Krowicki (ok. 1501–1573, teolog, polemista; w 1551 r. objął po Stankarze urząd kaznodziei w zborze kalwińskim w Pińczowie, później minister innych zborów małopolskich), *Obrona nauki prawdziwej i wiary starodawnej krześcijańskiej, której uczyli prorocy*, Pińczów 1560 (Estr. XX 291).
11. Cranz notuje cztery edycje 4° z tekstem greckim — zapis w inwentarzu zdaje się wskazywać tylko na jedną z nich: *Organum Aristotelis* (gr.). *Porphyrri Isagoge. Aristotelis Cathegoriae. De interpretatione. Analiticum priorum libri II. Posteriorum totidem. Topicorum libri VIII. Elenchorum sophisticorum libri II*, Parisiis 1562 (Cranz 108453).
12. Tabulatura włoska.
13. Pewnie coś z kręgu siedmiogrodzkiego.
14. Franciscus Philelphus (humanista włoski), były różne wydania listów (4°) — *Epistolae...*; *Epistolae... familiares*; *Epistolae breviores...* i in. — kilkanaście edycji zob. Cat. gen. LI 897 n.
15. Zapewne edycja na użytek szkolny.
16. Erasmus Desiderius Roterodamus (patrz poz. 3, 17, 46, 84) — o tym formacie wiele wydań, zob. Cat. gen. XLVII 835 n.
17. Erasmus Desiderius Roterodamus (patrz 3, 16, 46, 84) — dzieło wydawane wiele razy, edycji 4° wskazać nie potrafiliśmy.
18. Biblia hebraica, Brixiae [1494], 8° (Graesse I 383, Ebert I 2224); wśród późniejszych wydań: *Biblia hebraica*, Antverpiae Plantin. (1560), 8° (Ebert I 2232).
19. Theodore de Bèze (1519–1605, jeden z wielkich reformatorów Kościoła, uczeń i przyjaciel Kalwina), edycje 8°: *Jesu Christi D.N. Novum Testamentum...* B.m. dr. 1565, 1567, 1570, 1575; Londini 1579 (Cat. gen. XII 1017–1018; zob. też Graesse I 359).
20. Sporo wydań 8°: *Novum Testamentum Graecae...*, Argentorati 1524, 1526, *Novi Testamenti omnia* (tekst grec.) Basileae 1524, 1531, 1535, 1538, 1543, 1544, 1545; Lutetiae 1546; Basileae 1548, 1553, 1558; Tiguri 1556, 1566; Antwerpen 1573, Genevae 1576 (BLC XIX 459 n.).
21. Piotr Dasypodius (właśc. Peter Rauhfuss, wybitny filolog i leksykograf), *Dictionarium latino-germanicum et germanico-latinum*, Argentorati 1537, 8° (Ebert I 5803); Argentorati b. r. — dwa wydania 8°, Argentorati 1569, 8° (Cat. gen. XXXV 1132).
22. Ludovicus Lavater (1527–1586, protestancki kaznodzieja z Zurichu — Jöcher II 2297), *De spectris, lemuriibus et maginis atque insolitis fragoribus...*, Genevae 1570, 8° (Graesse IV 126); Genevae 1570, 8° (Graesse IV 126); Genevae [1571], 8° (Cat. gen. XC 643).
23. Trudno wskazać edycję; kilkadziesiąt wydań 8° z tekstem greckim, grecko-łacińskim i łacińskim w opracowaniu wielu autorów zob. Cranz (za indeksem). Tu pewnie edycja łacińska.

24. Prawdopodobnie szkolne wydanie *Orationes*, lecz różne edycje miały format 8° — zob. Cat. gen. LXXVI 3 n.
25. Na podstawie takiego zapisu nie można wskazać edycji.
26. Może: Muenster Sebastian (zob. poz. 2), *Dictionarium hebraicum, nunc primum editum...*, Basileae 1523, 1535, 1539, 1564–8° (Brit. Mus. XVIII 25 szp. 414; Cat. gen. CXXI 857).
27. Cranz notuje ok. 30 odrębnych edycji 8°, a były też tomy *Fizyki* w wydaniach zbiorowych 8°.
28. Edycji wskazać nie można — wiele wydań 8° z różnymi tytułami (do poszczególnych osób, w wyborach i zbiorowe edycje) zob. Cat. gen. XXIX 685 n.
29. Ludovicus Vives (1492–1540, hiszpański humanista — pedagog, filolog, filozof), ... *De officio mariti*, Molendino 1529 (Graesse VII 380), Basileae b.r., 8° (Cat. gen. CCXII 1045).
30. *Sententiae Iesu Siracidae, graece summa diligentia et studio singulari editae, cum necessariis notationibus, Joachimo Camerario auctore*, Lipsiae 1570, 8° (BLC XXIX 454).
31. Christophorus Longolius (1488–1522, jezuita) *Habes lector C. Longolii Epistolarum liber quatuor...*, Basileae 1533, 8° (BLC CC 144) lub: *C. Longolii Epistolarum libri IV...*, Basileae 1558, 1570, 8° (BLC CC 115).
32. Najprawdopodobniej: Ioannes Spangenberg Herdesianus (1484–1550, luterkański teolog, kaznodzieja w Nordhausen, wydawca szkolnych książek — zob. poz. 59), *Computus Ecclesiasticus in pueriles quaestiones redactus...*, Kraków 1543 i jeszcze 11 edycji 8° do 1572 r. (Estr. XXIX 100–102). Jest to popularne przedstawienie wiadomości astronomicznych i meteorologicznych dla szkół.
33. Filip Melancthon (1497–1560, zwolennik Lutra, teolog, filozof, wybitny filolog), *De anima commentarius*, Lugduni 1540, 1542, 1555, Vitebergae 1540, 1556, Argentorati 1548, Tiguri 1563, Basileae b.r. — 8° (Cat. gen. CXI 824–825). Zob. poz. 55, 74.
34. Ioannes Caesarius (1460–1551), *Dialectica Ioannis Caesarii...*, Kraków 1539, 1542 (dwie edycje), 1543, 1545, 1546, 1550, 1558, 1569 i b.r. wyd. (Rodecki) — 8° (Estr. XIV 4–5); były też wydania zagraniczne.
35. Georg Major (Maior lub Maier, profesor teologii w Wittenberdze), *Quaestiones rhetoricae ex libris M. Ciceronis, Quintiliani et Ph. Melancthonis*, Magdeburg 1535, 8° (BLC CCXVII 215), Tuingae 1545, 8° (Cat. gen. CIV 176).
36. Z wydania czteroczęściowego w dwu tomach — może: *Prima pars* (lib. I–II) *Chronici Carionis solum opus continentur...* Philippo Melancthone auctore..., Basileae 1563–1568, 8°; lub z edycji: *Prima (-secunda) pars* (lib. I–III) *Chronici Carionis...* a Philippo Melancthone; *Tertia pars* (lib. IV) *Chronici Carionis...* Liber quintus... Vitebergae 1570, cztery części w dwu tomach 8° (Cat. gen. XXIII 931).
37. Thomas Linacre (z Anglii, 1460–1424), *Rudimenta grammatices...*, Lugdunum 1539, Parisiis 1543–8° (Cat. gen. XCVIII 306–307).
38. Bernardino Ochino (1487–1565, Włoch — w Polsce od 1564 r., aktywny krzewiciel reformacji), *Traiedya o Mszey...*, Pińczów 1560, 8° (Estr. XXIII 242).
39. Henryk Glareanus (Heinrich Loriti z Glarus, 1488–1563), *De VI. Arithmeticae practicae speciebus...* *Epitome*, Kraków 1549, 8° (Estr. XVII 159–160), Friburgi Brisgoiae 1539, 8°, Parisiis 1554, 1563, 8° (Cat. gen. C 243).
40. Eobanus Hessus (1488–1540, historyk, poeta, profesor poetyki i wymowy w Erfurcie oraz historii i poetyki w Marburgu) — wierszowany przekład humanisty: *Psalterium Davidis carmine redditum...*, Lipsiae 1569, Tiguri (b.r.), Marpurgi 1537–8° (Cat. gen. XLVII 646).

41. Iacobus Micyllus (Jacob de Molzer), *Ratio examinandorum versuum ad usum et exercitatem puerorum*, Francofurti 1539, 8° (Graesse IV 519).
42. Wiele było takich materiałów ćwiczeniowych — m.in. Ludwika Vivesa. Por. poz. 29.
43. Nicolaus Clenardus (Cleynarts, 1495–1542), *Institutiones absolutissimae in linguam graecam*, Parisiis 1540 — Genevae 1562, Lugduni 1572–8°; lub z tytułem: *Institutiones linguae graecae...*, Parisiis 1549, 8° (Cat. gen. XXIX 1269–1270), Lovanii 1530, Venetiis 1544, Manutianis 1570–8° (Graesse II 200).
44. Cicero M. T. — wiele wydań 8° z tytułem *Officia* lub *De officiis*.
45. Sebalduś Heiden (1488–1561, wybitny pedagog witeberski) — pewnie wydanie: *Pedagogia scholastica pietatis, studii literarii ac morum honestatis praecepta continens*, Norimbergae 1546, 8° (Cat. gen. LXXI 1044).
46. Erasmus Roterodamus (zob. 3, 16, 17, 84) — dzieło wiele razy wydawane w 8° (patrz Graesse II 494, Cat. gen. XLVII 813 n.).
47. Szkolne ćwiczenia do gramatyki łacińskiej — por. 42.
48. Pewnie edycja dla szkół.
49. Michael Neander (1525–1595), *Graecae linguae erotemata...*, Basileae 1561, 8° (Cat. gen. CXXIII 246), Basileae 1565, 1576, Vitebergae 1559–1586, 8° (Graesse IV 653). Format wskazuje na gramatykę grecką.
50. Piotr Statoriusz (humanista — gramatyk, pedagog, polemista, uczeń J. Kalwina i T. Bezy; w Polsce od 1556 r. związany ze szkołą w Pińczowie, zm. 1591), była to wydana bezimiennie polemika z M. Kromerem: *In duos Martini Cromeri dialogos, qui de vera et falsa nostri temporis religione inseribuntur*, Pińczów 1560, 8° (Estr. XXIX 228). Por. poz. 58, 75.
51. Piotr Paweł Vergerius (humanista włoski, wczesny propagator nowoczesnej teorii wychowania, zm. 1445). Tu chodzi o znany w Polsce traktat pedagogiczny *De ingenuis moribus et liberalibus studiis libellus* Vergeriusa (zob. Brit. Mus. XXVI 41, szp. 703), lecz Calissius miał najwyraźniej zbiorowe wydanie, do którego ta rzecz wchodziła: *De ratione studii, deque vita juventutis instituenda opuscula diversorum autorum perquam erudita. Huc recens accesserunt... P.P. Vergerii libellus (de ingenuis moribus etc.)...* Basileae 1541, 8°, w tymże roku jeszcze jedna edycja 8° w Bazylei, lecz tytuł nieco inny (Brit. Mus. XXI 171 szp. 4).
52. Caelius Secundus Curio (1503–1569), pewnie: *Schola, sive de perfecto grammatico libri tres...*, Basileae 1555, 8° (Estr. XIV 470).
53. Nie można zidentyfikować. Wiele razy wydawano takie książki.
54. Najprawdopodobniejsza jest wersja M. Lutra — kilkanaście wydań 8° z lat 1522–1572 (tytuły nieco odmienne) zob. BLC XXX 26 n., choć były też edycje 8° w innych przekładach niemieckich, np. Basileae 1523, Leiptzig 1528, Collen 1568 (patrz tamże).
55. Filip Melanchton (zob. 33, 74) — grecka?, łacińska? — obie były wydawane kilkakrotnie w 8° (patrz Cat. gen. CXI 845, poz. 136–140; Graesse IV 467).
56. Henryk Corneliusz Agrippa (z Nettesheimu, 1486–1535, lekarz, alchemik, zwolennik magii), *De occulta philosophia libri tres*, Antverpiae 1531, Parisiis 1531, 1567, Basileae 1565, 1567–8° (Cat. gen. I 351).
57. Joachimi Perioni... *De dialectica libri III*, Parisiis 1544, Basileae 1554–8° (Cat. gen. CXXXIII 475).
58. Piotr Statoriusz (zob. 50, 75), *Polonicae grammatices institutio*, Kraków 1568, 8° (Estr. XXIX 227) — pierwsza polska gramatyka, napisana po łacinie — głównym źródłem przykładów był Wizerunek M. Reja z 1558 r.
59. Ioannes Spangenberg (zob. 32), czy wydanie?: *Evangelia Dominicalia in versiculos... versa...* 1559, 8° (Brit. Mus. XXIII 1103, szp. 39).

60. Ioannes Mecellerus (J. Metzler, z Wrocławia — grezysta i latynista, zm. 1538), *Primae grammatices graecae partis rudimenta...*, Hagenaee 1534, 8° (Cat. gen. CXIII 611), 1532, 8° (Estr. XXII 315 n.).
61. Rzecz z kręgu apologii i kontrowersji socyniańskiej: *Epistolae duae ad Ecclesias polonicas Jesu Christi Evangelium amplexas, scriptae a Tigurinae Ecclesiae Ministris de negotio Stancariano...*, Tiguri 1561, 8° (Estr. XVI 74).
62. Paweł Piotr Ramus (La Ramee, 1502–1571, francuski humanista, filozof, filolog), były różne wydania 8°: *Dialectica partitiones...*, Parisiis 1543 (dwie edycje), basileae 1575 (Cat. gen. CXLVI 310); *Dialectica libri duo...*, Parisiis 1560, 1566, Basileae 1572, Coloniae 1573, 1578, Francofurti 1579 (Cat. gen. CXLVI 308–309); *Institutionum dialecticarum libri III*, Parisiis 1547 (Ebert II 583), Parisiis 1550 (Cat. gen. CXLVI 310); *Dialectica... ad lectorem*, Cracoviae 1549 (Estr. XXVI 124).
63. Hieronim Wildenberg (pochodził ze Śląska, 1465–1558, rektor szkoły chełmińskiej), nie wiadomo o które dzieło chodzi: *Moralis philosophia epitome; Totius naturalis philos. in Phis. Aristot.*; czy też *Totius philos. humanae...* — wszystkie wydania 8° (Patrz Estr. XXXIII 10).
64. Potrafię wskazać tylko jedną edycję tego formatu: *Ετοιχείωσις τῆς χριστιανῶν πίστεως*, b.m. wyd., 1551, 8° (Calvin, s. 68, poz. 259).
65. Antoni Schneeberger (1530–1581, Szwajcar z Zurychu, doktor medycyny i filozofii, w Polsce od ok. 1551), *De bona militum valetudine conservanda liber ex veteribus rerum bellicarum historiis...*, Kraków 1564, 8° (Koźmiński 445–446; Estr. XXVIII 232).
66. Może: *Imagines mortis. Acc. epigrammata e gallico idiomate a. G. Aemylio in lat. translata*, Coloniae 1557, 8° (Ebert I 853–854).
67. Jan Łaski (1499–1560, pisarz eformacyjny, tłumacz), *Purgatio ministrorum in Ecclesia Peregrinorum*, Basileae 1556, 1557, 8° (Estr. XXI 87).
68. Pewnie szkolne wydanie.
69. Frisius Gemma, *Arithmeticae practicae methodus facilis*, Vitebergae 1542, 1548, Parisiis 1543, 1545, 1551, 1556, 1563, 1578 — zawsze 8° (Cat. gen. LVIII 976–977), Antverpiae 1540, Lugdunum 1556, Parisiis 1553, 1572, Coloniae 1576 — 8° (Graesse II 637).
70. Ioannes de Sacro Bosco (John Holywood) — było wiele wydań *Sphaera...*, tego formatu także (patrz: Cat. gen. LXXVIII 458–459; Graesse VI 209 n.; Estr. XXVII 16).
71. Polidorus Vergilius (XVI w., włoski humanista), *De rerum inventoribus libri octo*, Lugdunum 1546, 1558 (dwie ed.), Basileae 1563, 1575 (Cat. gen. CCV 1066–1067).
72. Opracowanie Roberta Estienne, cenionego autora i wydawcy podręczników szkolnych, *Elucidarius poeticus, sive dictionarium nominum propriorum virorum, mulierum, populorum, idolorum, urbium, fluviorum, montium... quae passim in libris prophanis leguntur...* [Auctore R. Stephano], Antverpiae 1553, 8° (Cat. gen. XLVIII 478), Antverpiae 1545, 8° (BLC CIII 68).
73. Było wiele wydań 8° z tekstem grecko-łacińskim.
74. Filip Melanchton pisał komentarze do różnych dzieł Arystotelesa, np. *Etyki, Polityki* (*De anima* zob. 33) — nie wiadomo o co chodzi.
75. Jakaś zagadka — może opracowanie na użytek szkolny? może pożyczona? Por. 50, 58.
76. Johann Sambucus (zwany Zsámбок, z Węgier, 1531–1584, wykształcony we Włoszech, Francji, Niemczech, studiował medycynę, historię, starożytność i poezję), *Epistolarum conscribendarum methodus una cum exemplis incerti auctoris graece et latine...*, Basileae 1552, 8° (Cat. gen. CLXII 201).

77. Patrz 76. Tego dzieła bibliografie nie notują.
78. Czy Stanisław Wiśniowski, polemista, teolog ariański, minister zboru w Lusławicach? Rozmowa o szczerzej znajomości Boga... Lusławice 1575, znana jest jednak z wydania 4°! Tobiasz Wiszniowski? — patrz N.K. III 396.
79. Antonius Mizaldus (Antoine Mizauld 1520–1578, lekarz i matematyk francuski, zajmował się w Paryżu głównie astronomią — zob. Jöcher III) — pewnie edycja: *Memorabilium s. arcanorum omnis generis centuriae IX*, Coloniae 1574, 12° (Graesse IV 553). To dzieło przełożył Kunaszowski i wydał w 1566 r. pt. *Sekreta najdawniejsze leczenia (zarazy)* — Kościński 328.
80. Castellion Sebastian (1515–1563), *Dialogi IV de praedestinatione, de electione, de libero arbitro, de fide...*, Aresdorfi 1578, 12° (Cat. gen. XXVII 493). Wcześniejszej edycji o takim formacie wskazać nie potrafie. Tu były raczej *Dialogi sacri...*
81. Trudno wiedzieć o co chodzi — czy nazwano tak katechizm krakowski, przypisywany dziś Jerzemu Schomanowi (dawniej M. Czechowicowi) — *Catechesis et confessio fidei, coetus per Poloniam congregati...*, 1574, 12° [druk Rodeckiego] (Gryczowa s. 175 poz. 59; Estr. XIV 92) — może dlatego „polski”, że po raz pierwszy określał w kraju dogmat rakowski?
82. Było wiele edycji z takim tytułem — zob. Graesse III 412–420.
83. O takim formacie tylko: Hipokrates, *Pronostica. Aphorismi a Teodoro Gaza translati...*, Parisiis 1519, 12° (Cat. gen. LXXVII 357 poz. 356).
84. Erasmus Roterodamus (patrz 3, 16, 17, 46) — czy edycja?: *Apophtegmatum libri octo...*, Antverpiae 1543, 12° (Cat. gen. XLVII 781 poz. 115).
85. Nie wiadomo co to było.
86. Iustinianus, *Institutionum iuris... libri quatuor...*, Lugdunum 1571, 12° (Cat. gen. LXXX 116 poz. 117).
87. O takim formacie nie wiadomo co to było.
88. Patrz 87 — nie można oznaczyć formatu 12°.
89. Trudno wiedzieć o co chodzi. Dzieło Theodore de Bèze, *Icones, id est verae imagines virorum doctrinae simul et pietate illustrium... additis eorundem vitae et operae descriptionibus, quibus adjectae sunt nonnullae picturae, quas emblemata vocant...*, Genevae 1580, 4° (Cat. gen. XII 1004; Brit. Mus. II 1076; Graesse I 359) jest i za późne i format nie ten.

RÉSUMÉ

L'inventaire des livres de Wojciech Calissius, un militant célèbre de la Réforme de la Petite Pologne, est conservé aux Archives de Lublin (*Acta advocatialis et scabinalia lublinsia*, N° 13, p. 974). Ce document a été écrit en 1579, avant le départ du propriétaire des livres pour l'Allemagne où il était mentor des fils de nobles. Nous ne savons presque rien sur la vie de Calissius dans la période qui précédait son retour d'Allemagne en 1580 et avant son engagement dans la Réforme en Petite Pologne. A cause de la forme latinisée de son nom Calissius, dont il se servait conformément aux habitudes des humanistes, il a été reconnu pour Wojciech de Kalisz. Cependant sa collection des livres indique le collège de Pińczów, un excellent établissement dirigé à l'époque par Piotr Statoriusz, comme lieu

de son éducation juvénile. Ainsi, l'hypothèse, formulée jadis par W. Urban, que Wojciech Calissius a pu être originaire de Chmielnik et fils de Marcin Kalisz, un ministre arien, pourraient être confirmée. Chmielnik est situé dans les environs de Pińczów, et le choix de l'école serait conditionné par des raisons confessionnelles.

Les rapports entre la bibliothèque de Calissius et le modèle d'éducation de Pińczów (modèle défini dans les statuts de l'école par Statoriusz) sont très expressives. Dans la période de l'agrandissement de cette collection, c'est seulement dans la zone d'influence de Pińczów qu'a pu avoir lieu cette association des caractéristiques peu banales: la présence des livres en trois langues anciennes (en latin, en grec et en hébreu), des preuves visibles de la connaissance de l'allemand, la présence du premier manuel de grammaire du polonais, un penchant vers l'humanisme, de nettes préférences philologiques et philosophiques et un intérêt particulier porté à l'étude de la Bible. D'autres arguments à l'appui de cette thèse ce sont les traces de l'apprentissage de la musique, une des matières de l'école de Pińczów, et des textes polémiques provenant de la communauté religieuse de Pińczów.